

Plenck József Jakab

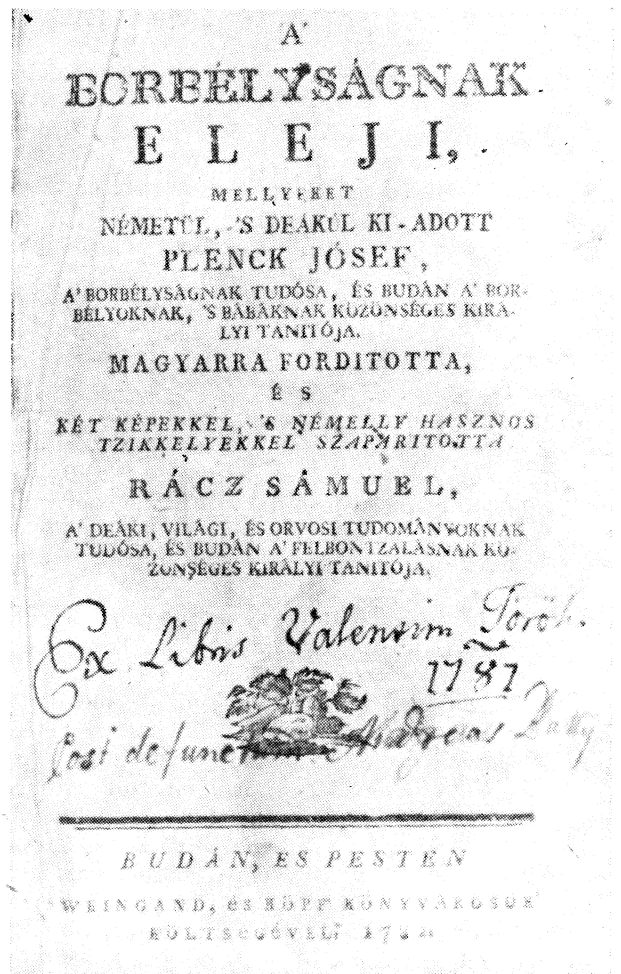
Fővárosunk orvosi fakultásának jogelődjére a meginduláskor öt fiatal tanárt neveztek ki, a legidősebb 35, a legifjabb 29, hárman 31 évesek voltak. Azóta nemcsak az átlagos emberi, a kinevezési életkor is alaposan kitolódott. A rangidős *Plenck József Jakab* volt, a benjámin *Schoretits*, azonos korúak: *Prandt*, *Winterl* és *Trnka*. A legnagyobb tekintély közülük kétségkívül *Plenck*, aki Bécsből került egy kis baseli kitérővel Nagyszombatba majd Budára, illetve Pestre, végül vissza Bécsbe.

Több évtizedes tanárságának közel egynegyedét Magyarországon töltötte, így a honi medicina sokat köszönhet neki. Sokoldalúsága és irodalmi termékenysége közismert, dermatovenerológiai munkássága alapvető jelentőségű, noha *Győry* szerint (Az orvostudományi kar története, 44. old.) csak szülész- és sebészmesteri oklevéllel rendelkezett, orvosdoktorival nem. A kar történetét *Győry* ismerte a legjobban, állítását ellenkező bizonyíték hiányában kénytelenek vagyunk elfogadni, bár a lexikonok orvosként ismertetik. A kérdés inkább érdekes mint lényeges. *Prandt* biztosan orvos volt, irodalmi életmű azonban semmi nem maradt utána, az állítólag nem orvosdoktor *Plenck* neve után a bibliográfia félszáz monográfiát sorol fel, nem szólva a cikkekről. Szemészeti könyvét japán nyelvre is *átarajolták*, korának kevés közép-európai orvosa jutott ilyen Marco Polo-i messziségbe. Bécsben született (1739), *Győry* szerint 1763-

ban avatták sebész- és szülésmesterré. Ennek a kiváló manualitású gyógyítónak az első feltűnést keltő műve 1766-ban jelent meg *Methodus nova...* címmel a szifilisznek higannyal történő kezeléséről, amellyel (tekintettel, hogy több nagy nemzeti nyelvre lefordították) nemzetközileg ismert nevet szerzett magának. Basel akkor is kivételes helyzetben volt. *Erasmus* szelleme vonzotta a külföldieket, s a tudósjelöltek (miként később a piktorok Párizsban) otthon érezték magukat. *Plenck* is tett egy oktatói kirándulást, aztán visszatért az első orvosiskolai fénykorát élő szülővárosába. Újabb könyve, az *Anfangsgründe der Geburtshilfe* 1768-ban jelent meg (amelyet még hat kiadás követett), népszerűségben *Steideler* művével vetekedett.

Amikor a nagyszombati egyetem orvosi fakultással egészült ki, a sebészet és szülészet oktatására *Plenck*nél alkalmasabb embert nemigen találhatott a nagy szervező, *van Swieten*. A kezdő egyetem és a kezdő professzor nagyon egymásra találtak. Szabad kezet kapott az oktatásban és a tankönyvírásban. Itt írta talán legmaradandóbb művét *Doctrina de morbis cutaneis* címmel, amely a legelső rendszerező dermatológia, *Poór* szerint a beosztási modellje *Linné* szisztémája volt: 14 osztályba 120 betegséget sorolt be, ami természetesen azóta alaposan megváltozott. Kezdeményező jelentősége azonban vitathatatlan.

Több sebészeti könyvet szerzett, hol felváltva,

hol párhuzamosan németül és latinul. Számunkra legérdekesebb az *Elementa chirurgiae...* (1778, Wien), amelyet Nagyszombatban írt, Bécsben jelent meg, amikor már Budán volt tanár. Paralell németül is, hogy ki-ki kedvére tanuljon belőle. Nem bírván nyelvünket, magyarul egy sort sem írt, de ezt a művét érdemesítette arra a nagyérdemű *Rácz Sámuel*, hogy negyven esztendővel *Miskoltzy Ferentz Chirurgiai Útitársa* után, 1782-ben magyarul adja a sebészet iránt érdeklődők kezébe. Címe: *A' borbélyoknak eleji...*, amely három főfejezetből áll. I. *Felbontzalás*; II. *Orvosságok*; III. *Borbélyság*.

A könyv mindössze 200 oldal, amibe igyekezett belezsúfolni a részletes anatómiától a trepanációig, a strumától a variolizációig lehetőleg minél többet. A golyvát pergelt tojás hajának porával gyógyíttatja, a sebek bekötésére terpentinspiritusszal megnedvesített tépést ajánl. Ami a mesterséges himlőzést illeti; *a' Béoltást mindenféle betegség ellenzi. Egy küs késetskének az hegyére valami jó indulatú himlőből himlős genyettség véteit; ez a' kés-hegy a' karnak külső felén mind a kétfelől a' külső bőr (epidermis) alá bé-tétetik, és ottan meg-fordítatik, hogy a' genyettség benn maradjon. A' seb bé nem köttetik.* Kizáródott sérvnél („bézáratott ágyék-szakadás”), ha visszahehelyezni nem sikerül, *sérés-metzéshez (herniotomia) kell folyamodni*, a módját azonban nem írja le. Szakszerű viszont a tracheotomia ismertetése *Richter-féle gégemetsző késsel végezve, belé ezüstkanült helyezni.* Ugyanígy ismerteti az anusz praeternaturalis készítését („mesterséges segg'-tsinálás”), *mikor a' felső bélnak elvágatott végét az hasnak sebéhez kell forrasztani, és arra olyan sérvkötőt tenni, melly az emésztetet egyébbkor ki nem bősáttya.*

Rácz Sámuel hangsúlyozza, hogy némely cikkekkel meg is szaporította a könyvet, magyarán: átírta-kibővítette. A címlap alapján valami még helyesbítést kíván. *Győry* szerint *Rácz Sámuel*t 1783-ban nevezték ki a bonctan rendes tanárává, a jelzett címlapon *Rácz* már 1782-ben *a' felbontzalásnak közönséges királyi tanítója*, miként *Plenck a' borbélyoknak 's bábáknak közönséges királyi tanítója*. Vagyis már 1782-ben tanártársak voltak.

Egy 1783. évi II. *József* által hozott rendelet értelmében a Habsburg-birodalom összes egyetemén a bécsi tankönyveket kellett (volna) használni. Ebben az ügyben *Störck* protomedicus és az uralkodó között nézetkülönbség támadt *Plenck* könyvei miatt. Ugyanis a magyarok ragaszkodtak *Plenck* műveihez, amit *Störck* is helyeselt. Végül *Störck* javaslata győzött, de ezzel túlságosan felhívta az udvar figyelmét *Plenckre*, akit még ebben az esztendőben Bécsbe csábítottak. Nem érezte nálunk rosszul magát, a viszonytagos körülményekhez képest valóságos szakirodalmi csodát művelt, nagy része van abban, hogy az egyetem Budáról a nagyobb beteganyaggal rendelkező Pestre került át, mégis kedvezőbb feltételek közé és elvégre hazament. A *Josephinum* sebészeti, kémiai és botanikai tanára, majd a katonai gyógyszerterek igazgatója, a hadsereg főse-

bésze, királyi tanácsos és a saját intézeti akadémiájának a titkára lett.

A könyvei és tekintélye ittmaradtak. Erdemei elismeréséül 1797-ben magyar nemességet kapott. *Zeza Gábor* országos főorvos halála (1799) után például *Winterl* azért nem pályázta meg a protomedicusi hivatalt, mert híre jött, hogy *Plenck* vissza készül Pestre mindnyájuk elképzelt örömeire. Ekkor már 60 éves volt, ha akarta volna se lett volna célszerű elvállalni ezt a sok fáradsággal járó hivatalt.

Közben (nem túlzás) valósággal ontotta a könyveket a legkülönbözőbb tárgykörökből. Írt toxikológiai, botanikai, hidrológiai, farmakológiai, kriminalisztikai és venerológiai műveket. Bécs, Pest-Buda, Velence, Berlin különböző kiadói versenyeztek a megjelentetésükért. Nem kellett félni, hogy raktáron maradnak.

Plenck volt *Rácz Sámuel* példaképe, közvetlen hatása nélkül szinte elképzelhetetlen az első rendszeres magyar nyelvű tankönyvíró munkássága. Kiváló klinikai megfigyelő volt. Kipróbálta az ópiumot a tetanuszos görcsök csillapítására, az ipecacuanha-gyökér főzetét terhességi toxikózisban, a *chenopodium ambrósoides* nevű növényt a vitustánc gyógyítására, a masszázs jó hatását a végtagbénaságra. Cikkei nagyrészt a bécsi *Josephinum* külön lapjában jelentek meg. Venerológiai higanys receptjei (talán az egy Párizst kivéve) Európa-szerte használatosak voltak.

Megemlítenő, hogy neve *Plenk* változatban is előfordul. Bizarr kettőssége, hogy a *Rácz Sámuel-féle* fordításon *Plenck*, a *Lehre von dem venerischen Krankheiten* 1793-as bécsi kiadásán *Plenk* olvasható, még hozzá gót betűkkel. Eredetileg bizonyára ott volt a közbeékelődő c betű, ezért használtuk azt a variációt.

1807. augusztus 24-én hunyt el szülővárosában. Ha soha nem járt volna hazánkban, akkor is tisztelegnünk kellene az emléke előtt. Minden ki-sajátító szándék nélkül tartja őt a magyar medicina az egyik megalapító mesterének.

Szállási Árpád